

**Сергій Копилов,
Ірина Паур**

У ПОШУКАХ ПЕРШОЇ ПОШТІВКИ З ВИДАМИ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО (друга половина 1890-х рр.)

Копилов Сергій, Паур Ірина. У пошуках першої поштівки з видами Кам'яниця-Подільського (друга половина 1890-х рр.). У статті проаналізовано поштові листівки з видами м. Кам'яниця-Подільського, видані в другій половині 1890-х рр. Через відсутність офіційних документів випуски поштівок датуються на підставі їх стилістичного оформлення, поштового маркування, зовнішніх ознак формуляру (бланку). У 1894 р. в Російській імперії було дозволено пересилати відкриті листи на кореспонденційних картках приватних видавців, а в 1897 р. Всесвітній поштовий союз запровадив їх назву «Відкритий лист» («Открытое письмо») і рекомендації щодо оформлення адресного боку, де містилася назва цієї організації; у 1904 р. – введено розділову смугу на зворотному боці відкритих листів. Ці ознаки беззаперечно вказують на М. Грейма, Л. Варгафтіга, Д. Лахмановича як видавців листівок на зламі XIX–XX ст. На підставі порівняльного аналізу листівок і їх систематизації обґрунтовано, що видавцем першої видової листівки та серії поштівок з видами Кам'яниця-Подільського був власник місцевого магазину канцелярських товарів Л. Варгафтіг.

Ключові слова: поштова листівка, м. Кам'янець-Подільський, Л. Варгафтіг, А. Енгель, серія.

Копылов Сергей, Паур Ирина. В поисках первой открытки с видами Каменец-Подольского (вторая половина 1890-х гг.). В статье проанализированы открытки с видами г. Каменца-Подольского, выданные во второй половине 1890-х гг. Из-за отсутствия официальных документов выпуски открыток датируются на основании их стилистического оформления, почтовой маркировки, внешних признаков формуляра (бланка). В 1894 г. в Российской империи было разрешено пересылать открытые письма в кореспондентских карточках частных издателей, а в 1897 г. Всемирный почтовый союз ввел их название «Открытое письмо» и рекомендации по оформлению адресной стороны, где находилось название этой организации; в 1904 г. – введена разделительную полосу на обратной стороне открытых писем. Эти признаки бесспорно указывают на М. Грейма, Л. Варгафтига, Д. Лахмановича как издателей открыток на рубеже XIX–XX вв. На основании сравнительного анализа листовок и их систематизации обосновано, что издателем первой видовой открытки и серии открыток с видами Каменец-Подольского был владелец местного магазина канцелярских товаров Л. Варгафтиг.

Ключевые слова: почтовая открытка, г. Каменец-Подольский, Л. Варгафтиг, А. Энгель, серия.

У другій половині 1890-х рр. зростання популярності ілюстрованих листівок перетворило їх видання у прибуткову галузь поліграфії. Тоді ж німецькі та швейцарські видавці почали їх експортувати в Російську імперію. Про вагомість цього виду поштової кореспонденції свідчило те, що Статут про цензуру і друк (1890) Російської імперії покладав контроль за друкарнями, літографіями, фотографіями й книжковою торгівлею на Головне управління у справах друку, а у великих містах (Санкт-Петербург, Москва, Варшава, Київ, Одеса

та ін.) його забезпечували регіональні офіси старших інспекторів Головного управління у справах друку. В архівосховищах України на сьогодні не виявлено дозвільних документів і погоджених зразків друкарської продукції, зокрема ілюстрованих поштових листівок. Україн рідко в філокартичних колекціях трапляються примірники останніх зі спеціальними дозвільними печатками й зазначенням накладу. Єдиним відомим примірником такої друкарської продукції є альбом відривних листівок із видами Кам'янця-Подільського фотографа М. Грейма з дозвільним написом на звороті титульної сторінки «Видання дозволене київським цензором 10 жовтня 1900 р.», описаний українським колекціонером І. Ветровим¹.

Розвитку історичної філокартії в Україні суттєво сприяло дослідження Л. Маркітан. Вона з'ясувала, що перша поштова листівка українською мовою «Карта кореспонденційна» була видана в Австро-Угорщині (1871), а однією з перших ілюстрованих листівок є «Поклон из Киева» (видана в друкарні О. Барського) із зображенням пам'ятника князю Володимирі Святославовичу, Лаврської церкви, ланцюгового мосту через Дніпро, що пройшла пошту 1896 р.² За поштовим маркуванням дослідники датували перші листівки з краєвидами окремих українських міст: Одеси – 27 травня 1895 р., Севастополя – 18 липня 1895 р., Харкова – 15 березня 1897 р., Криму – 4 листопада 1899 р., Донбасу – 23 липня 1903 р.³

Відсутність офіційних документів зумовлює датування випуску окремих поштівок або їх серій лише за зовнішніми ознаками їх формуляру (бланку) або поштовим маркуванням, а також змінами зовнішніх ознак. Датувати листівки дозволяють зміни зовнішніх ознак. Їх вихідним пунктом став циркуляр міністерства внутрішніх справ Російської імперії (1894 р.), що дозволив пересилати відкриті листи на кореспонденційних картках приватних видавців. У 1897 р. Всесвітній поштовий союз ухвалив назву цих відбитків – «Открытое письмо» й рекомендації щодо оформлення їх адресної сторони з обов'язковим зазначенням цієї організації, а в 1904 р. остання запровадила розділову смугу на зворотному боці відкритих листів, у 1909 р. – ще й напис «Почтовая карточка». Ці ознаки беззаперечно вказують, що Л. Варгафтіг, М. Грейм, Д. Лахманович були першими видавцями листівок із видами Кам'янця-Подільського, що друкувались наприкінці 1890-х рр.

Автори статті в попередніх працях за зовнішніми ознаками (літографічний спосіб друку, використання віньєток із квітів і візерунків, зображення герба Подільської губернії) й на підставі порівняльного аналізу листівок 1890-х рр. з видами міст Російської імперії стверджували, що листівки М. Грейма типу «Souvenir de Kamenetz-Podolie» видані в лейпцизькій друкарні Л. Глейзера («Louis Glaser, Leipzig») були першими поштівками з видами Кам'янця-Подільського. Листівки з видами Одеси й аналогічним оформленням дослідники датували 1895 р.⁴ Адресний бік сувенірних листівок М. Грейма відповідав тим, що пройшли пошту в 1897 р., тоді як нещодавно виявлені поштівки Л. Варгафтіга повторювали одеські ранні зразки.

Композиція зворотного (фотографічного) боку цієї листівки Л. Варгафтіга (рис. 1) поєднувала краєвиди й архітектурні пам'ятки Кам'янця-

Подільського, що були прикрашені віньєтками, декоративними рамками, рокайльними завитками й флореальними мотивами. Назва міста, видавця, написи під фотографічними зображеннями були французькомовними: «Kamenetz-Podolsk», «Magasin de Wargaftig», «Ancienne forteresse Turque, Carvosar, Pont-Ture». Текст цієї поштівки зафіксував особливості епістолярного жанру кінця XIX ст.: «A. Lilienfeld Aux soins de W. Landau Lodz attend une réponse» (дослівно: «А. Ліленфельд В. Ландау передає відповідь» – авт.). Повідомлення стає зрозумілим, якщо врахувати, що словосполучення «aus soins de» вказувало на особу, яка мала передати повідомлення адресату. Поштове маркування і текст листівки дозволяють припустити, що невідомий адресант із польського міста Лодзь надіслав поштівку до французького муніципалітету Менфона містеру Чарльзу Буркле. Отже, в цей час за цією адресою міг перебувати відомий лодзький банкір Вільгельм Ландау⁵, який мав передати повідомлення пану А. Ліленфельду.

Рис. 1. Kamenetz-Podolsk. Ancienne forteresse Turque, Carvosar, Pont-Ture. Magasin de Wargaftig, [1894–1897]

Логічно виникає запитання: чому з Лодзі до Менфона надіслали поштівку з видами Кам'янця-Подільського? Імовірно, що адресант був у місті й, за тогочасною традицією подорожуючих, надіслав його види у відповідь, на що вказує друга частина повідомлення. Згідно з поштовим штемпелем поштівка була надіслана 14 вересня 1906 р., а листівка видана до 1897 р. (рис. 2). На початку 1900-х рр. із поширенням фототипії такий різновид листівок зник із широкого обігу, а тому, найімовірніше, бланк поштівки був придбаний на Першій виставці ілюстрованих поштових карток у Кракові (1899) або на Варшавській виставці (1900)⁶. На останній серію з тридцяти поштівок з видами місцевостей та типів Поділля представив фотохудожник М. Грейм, за яку отримав срібну медаль⁷. Віднайдена поштівка Л. Варгафтіга цікава написами, що були додруковані згодом і вказують на особливості формування філокартичних колекцій у Німеччині. На ній назву «ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО» було закреслено і замінено на німецьку «DRUCKSACHE» (друкована продукція – авт.), покладено пе-

чатку члена дрезденського клубу колекціонерів листівок Фараінса (Vareins) із порядковим номером «272», за яким вона, імовірно, зберігалась у його колекції (рис. 2).

Рис. 2. Лицьовий (адресний) бік поштівки Л. Варгафтінга (1894–1897)

Можемо стверджувати, що власник магазину канцелярських та оптичних товарів на Центральному майдані губернського центру (з 1870 р.) Лазар Ваграфтіг замовив у Німеччині перші листівки з видами міста Кам'янець-Подільського у проміжку між 1894–1897 рр. Згодом він став одним із найвідоміших видавців листівок із видами Кам'янець-Подільського. Напередодні світової війни більшість товарів йому постачав варшавський підприємець І. Вадовський, з яким також співпрацювали кам'янецький фотограф М. Грейм, історик О. Прусевич. Останній, наприклад у 1903 р. замовив у нього серію листівок із видами Варшави та Кракова з картинами польського художника С. Тондоса⁸. Зазначимо, що на рекламних бланках магазину Л. Варгафтіга 1910-х рр. серед пропонованих товарів був напис: «Открытые письма с видами г. Каменца и другия». Серед останніх, безсумнівно, були документальні листівки з оригінальними видам Кам'янець-Подільського, що експонувалися на Всеросійських виставках, за які їх видавець отримав срібну медаль художньо-промислової виставки 1904 р. і золоту медаль Першої щорічної виставки друкованої продукції 1909 р.⁹

Визначити верхню межу видання поштівок (дату, не пізніше якої листівка могла вийти з друку – авт.) Л. Варгафтіга можливо за поштовими штемпелями. Завдяки цьому ми визначили їх датування, яке може бути уточнене після віднайдення в колекціях або на аукціонах нових поштівок. До 1900 р. Л. Варгафтіг, імовірно, замовив і видав щонайменше одну серію, яка на сьогодні складається з шести поштівок. Поштове маркування окремих з них вказує, що ця серія листівок була замовлена не пізніше осені 1899 р., оскільки одна з них мала штемпель Кам'янець-Подільської пошти від 2 грудня 1899 р. Листівка була відправлена І. Ковнацьким до Кракова, де її за два тижні (16 грудня 1899 р.) отримав адресат – Стефан Вігленський (рис. 3).

Рис. 3. Адресний бік поштівки Л. Варгафтіга першої серії (1899 р.)

«Въ Австрію чрезъ Волочискъ
Wielmożny P. Stefan Węgleński
ul Studencka № 13
w Krakowie

Kochany Stefku. Dziękuję bardzo za zajęcie się korzulanami mienie. Dziś nakoniec przyszły. Porządnny to facet z tego Bayera. Tyle przez niego razy tobie dokuczałem że aż mi wstyd. Zauważ jaka francuszczyzna na kartce; zupełnie w stylu Kamienieckum. Twój I. Kownacki». (Шановний Стефку. Дуже дякую, що пригледів за майном. Сьогодні нарешті прийшло. Порядний хлопець той Байера. Стільки через нього разів тобі докучав, мені аж соромно. Зверни увагу яка французькизна на картці; цілком у стилі Кам'янецьким. Твій І. Ковенський – переклад авт.). Останнє зауваження свідчить про несприйняття адресантом наявних французькомовних написів на листівці.

Основою композиції зворотного (фотографічного) боку цієї поштівки було поєднання п'яти фототипічних світлин із видами будівель і архітектурних пам'яток м. Кам'янця-Подільського: Жіночого духовного училища, Руського собору, Жіночої гімназії, Семінарії, Чоловічої гімназії¹⁰. Місце для тексту розміщено нижче фотозображення за рахунок їх зменшення. Ім'я видавця, назва міста та зображуваних об'єктів були двомовними (російською і французькою): «Магазинъ Варгафтіга. Magasin de Vargaftig. Каменецъ-Подольскъ. Kamenetz-Podolie» (рис. 4).

Адресний бік листівок цієї серії відповідав поштовим вимогам останнього десятиліття XIX – почату XX ст. (до 1904 р.) – мав написи «ВСЕМИРНЫЙ ПОЧТОВЫЙ СОЮЗЪ. РОССИЯ. UNION POSTALE UNIVERSESELLE RUSSIE. ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО. – CARTE POSTALE.» та «На этой стороне пишется только адресъ. – Côté réservé exclusivement à l'adresse» і місце для марки. Текстування та лініювання листівки були виконані в чорному кольорі, а для написання адреси визначено чотири горизонтальні лінії (рис. 3).

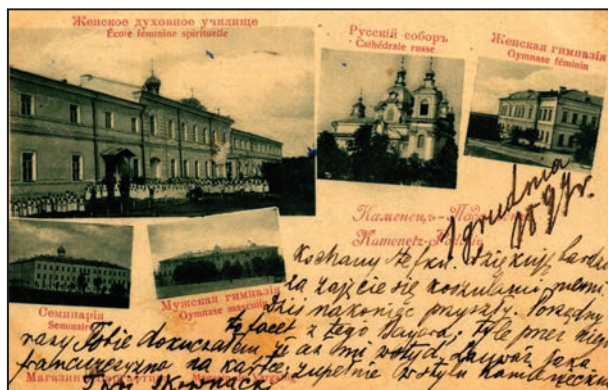

Рис. 4. Каменець-Подольськ (Kamenetz-Podolie). Женское духовное училище (École féminine spirituelle), Русский соборъ (Cathédrale russe), Женская гимназія (Gymnase féminin), Семинарія (Séminaire), Мужская гимназія (Gymnase masculin). Б.м.: Магазинъ Варгафтига (Magasin de Vargaftig), [1899]

Друга поштівка з цієї серії відображала місто з південного та північно-го боків (рис. 5). Відповідно до маркування вона була відправлена з Варшави (14.V.1900) через Париж (2 el 29. AI. 00) у французький муніципалітет Бар-ле-Дюк (2 el 30. AI. 00) (рис. 6)¹¹.

Рис. 5. Каменець-Подольськ (Kamenetz-Podolie). Видъ города съ южной стороны (Vue du sud), Видъ города съ северной стороны (Vue du nord). Б.м.: Магазинъ Варгафтига (Magasin de Vargaftig), [1899]

Третя поштівка серії цікава своїм написом «Поздравляю съ днемъ рожденія», який, імовірно, додрукував замовник, та зображенням магазину видавця поруч з іншими видами міста: Магазин Варгафтіга, Центральна частина міста, Кафедральний костел, Вітряна башта (рис. 7)¹².

Рис. 6. Адресний бік другої поштівки серії

Рис. 7. Каме́нець-Подольськ (Kamenetz-Podolie). Магази́н Варгафти́га (Magasin de Vargaftig), Центра́льная часть города (Centre de la ville), Кафедральный ко́стель (Cathédrale), Ветряная ба́шня (Tour à sept étages). Б.м.: Магази́н Варгафти́га (Magasin de Vargaftig), [1899]

До 1909 р. магазин Варгафті́гів розташовувався на Центральній площі (будинок не зберігся – авт.), а згодом подружжя отримало в Бесарабсько-Таврійському земельному банку на ім'я Голди Варгафті́г довгостроковий кредит на суму 60 тис. руб., використаний для купівлі будівлі по вул. Троїцькій, № 16 (тепер – вул. Зарванська, № 7). Із 1910 р. в цьому будинку розташовувалися фірма і магазин Варгафті́га, а в 1917 р. домоволодіння Г. Варгафті́г складалася з двох кам'яних будинків і флігеля, в одному з яких ще в 1919 р. розміщувався магазин паперових, електричних і оптичних товарів¹³.

Четверта листівка цієї серії відображала такі види: Польські фільварки (Польські фольварки. Faubourg polonais), Кафедральна брама (Кафедральная брама. Arc de cathédrale), Руські фільварки (Русские фольварки. Faubourg

russe)¹⁴; п'ята: Турецький мінарет, Домініканський костел, Вид з польських фільварок, Миколаївська площа (рис. 8)¹⁵; шоста: Вид нового плану, Окружний суд, Троїцький монастир, Олександро-Невська церква (рис. 9)¹⁶.

Рис. 8. Каменецъ-Подольскъ (Kamenetz-Podolie). Турецький мінаретъ (Minaret ture), Домініканський костелъ (Église Dominique), Видъ съ польскихъ фольварковъ (Vue du Faubourg polonais), Николаевская площадь (Place de Nicolas). Б.м : Магазинъ Варгафтига (Magasin de Vargaftig), [1899]

Рис. 9. Каменецъ-Подольскъ (Kamenetz-Podolie). Видъ новаго плана (Vue de la ville neuve), Окружний судъ (Palais de justice), Троїцький монастирь (Monastère Troizki), Александро-Невская церковь (Église d'Alexandre-Nevski). Б.м : Магазинъ Варгафтига (Magasin de Vargaftig), [1899]

Основою зворотного (фотографічного) боку листівок серії були чорно-білі фотографії видів м. Кам'янця-Подільського. Два види із 22, зображених на поштівках (Турецький мінарет та Кафедральна брама), відповідали світлинам з альбому М. Грейма 1901 р.¹⁷. Припускаємо, що автором 20 інших світ-

лин був фотограф Август Енгель, який у 1870 р. відкрив власне фотоательє в адміністративному центрі Поділля, що розташовувалося на Центральній площі Старого міста у квартирі №2 будинку Д. Дорфмана та Г. Ласти. Він мешкав з донькою Яніною – ученицею жіночої гімназії. Наслідуючи М. Грейма, А. Енгель, окрім портретних фотографій, фіксував на своїх світлинах архітектурні пам'ятки і види міста. Згодом його фотографічні панорамні зображення Старого міста з південно-східного боку та Польських фільварків були використані Ю. Сіцинським для ілюстрацій у книзі про історію Кам'янця-Подільського, а також використовувалися іншими видавцями документальних листівок із видами міста¹⁸.

Наприкінці XIX ст. російське законодавство дозволяло приватним особам використовувати фотографічні прилади для власних потреб, зокрема, фотографувати архітектурні та історичні пам'ятки, місцевість і людей, а також виготовляти та використовувати світлини для наукових цілей. Відтак, чимало фотографій і фотографічних листівок наприкінці XIX ст. були анонімними і не мали зазначення імені автора. Лише для надання платних фотографічних послуг власники спеціалізованих закладів мали отримати дозвіл¹⁹. Тому припускаємо, що Л. Варгафтіг мав фотоапарат, яким він або найманий працівник фіксували краєвиди Кам'янця-Подільського, що згодом були використані для виготовлення поштових листівок.

Отже, порівняльний аналіз і метод систематизації дозволили визначити першу документальну листівку і першу серію поштівків із видами м. Кам'янця-Подільського, що були виготовлені в одній з друкарень Німеччини на замовлення Л. Варгафтіга. Імовірно, цей власник магазину канцелярських товарів замовив першу листівку до 1897 рр., а першу серію, відповідно до поштового маркування, не пізніше осені 1899 р. Л. Варгафтіга, а не М. Грейма слід вважати видавцем перших документальних поштових листівок із видами Кам'янця-Подільського.

Примітки:

¹ Копилов С., Паур І. Кам'янець-Подільський на поштових листівках кінця XIX – початку XX ст.: історико-іконографічне дослідження. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. С. 45-46.

² Маркіган Л.П. Філокартія історична. Енциклопедія історії України: Т. 10 (Т-Я). Київ: Наукова думка, 2013. С. 301.

³ Копилов С., Паур І. Вказ. праця. С. 16-17.

⁴ Там само. С. 29-30.

⁵ Kita I. Banks in Łódź end their pre-1918 activities // *Studia z historii społeczno-gospodarczej*. 2015. T. XV. S. 34-35.

⁶ Agata Pilawa Widokówki przemyskie wydane przez nakładców lokalnych przed 1905 rokiem ze zbiorów Przemyskiej biblioteki publicznej. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/35865/pilawa_widokowki_przemyskie_wydane_przez_nakladcow_lokalnych_2013.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 12.08.2019).

⁷ Garztecki J. Znakomity zapomniany (O Michale Greimie, 1828–1911). URL: http://www.fotografia-kurc.prosta.pl/fotoklub/ciekawostki/O_Michale_Greimie/Juliusz_Garztecki.html (дата звернення: 16.08.2019).

⁸ Приватна колекція листівок № 2 (м. Кам'янець-Подільський).

⁹ Паур І. Поштові листівки Л. Варгафтіга з видами Кам'янця-Подільського // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук-краєзн. зб. / редкол.: Л.В. Баженов (голова), Ю.І. Блажевич (співголова), С.М. Єсюнін (відп. ред.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2018. Вип. 15. С. 172.

¹⁰ Платформа онлайн-оголошень «АПегро».

¹¹ Колекція листівок аукціону антикваріату «Delcampre».

¹² Приватна колекція листівок № 1 (м. Кам'янець-Подільський).

¹³ Паур І. Вказ. праця. С. 172.

¹⁴ Колекція листівок антикварного сайту «Мешок».

¹⁵ Колекція листівок аукціону антикваріату «Delcampre».

¹⁶ Там само.

¹⁷ Грейм М. Альбомъ видовъ города Каменецъ-Подольска. Б.г.: б.и., 1901. 24 с.

¹⁸ Копилов С., Паур І. Вказ. праця. С. 44.

¹⁹ Там само. С. 45.

Kopylov Serhiy, Paur Irina. In search of first postcard with views of Kamianets-Podilskyi (second half of 1890's). The article analyses postcards with views of Kamianets-Podilskyi, issued in the second half of the 1890s. There were no official documents, so issues of postcards are dated on the basis of their stylistic design, postmarking, external features of the form. In 1894 the Russian Empire was allowed to send open letters on correspondence cards of private publishers, and in 1897 the World Postal Union introduced their name "Open Letter" and recommendations for the design of the address, which contained the name of this organizations; in 1904 a dividing strip was introduced on the back of the open leaves. These signs undoubtedly point to M. Greim, L. Vargaftig, D. Lakhmanovich as publishers of leaflets at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. Based on a comparative analysis of the leaflets and their systematization, it is justified that the publisher of the first postcards with views and a series of postcards with views of Kamianets-Podilskyi was the owner of the local stationery L. Vargaftig.

Key words: postcard, Kamianets-Podilskyi, L. Vargaftig, A. Engel, series.

Отримано: 28.08.19

DOI 10.32626/2309-2254.2019-29.87-97

УДК 94(477.43-21):795.94

Валентин Пагор

АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА КАМ'ЯНЕЧЧИНИ: ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ І НАУКОВА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ

Пагор Валентин. Архітектурна спадщина Кам'янеччини: питання вивчення, збереження і наукова популяризація. У статті розглянуто актуальні питання вивчення архітектурної спадщини Кам'янеччини, в тому числі м. Кам'янця-Подільського, починаючи з кінця XIX ст. і до сьогодення. Проаналізовано внесок істориків, краєзнавців та пам'яткоохоронців у дослідження архітектури краю, формування державного реєстру, зводу пам'яток, стан паспортизації, необхідність реставрації об'єктів архітектурної спадщини, досягнення та проблемні аспекти пам'яткоохоронної діяльності.

З'ясовано, що перші спроби з вивчення пам'яток проводилися статистичними комітетами у XIX ст. На початку минулого століття були прийняті перші законодавчі та нормативні акти з охорони культурної спадщини. Розглянуто питання взяття